

رویکرد تحلیلی به سبک معماری ملی گرای در ایران (مورد پژوهی: کالبد کاخ شهربانی تهران)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۲

کد مقاله: ۸۰۷۰۸

صبا میرزائی^۱، سارا بکیاسای^۲، علیرضا پورمحمد^۳

چکیده

ملی‌گرایی یا ناسیونالیسم^۱ از قرن هجدهم در فرانسه و آمریکا آغاز شد و این جنبش، حس میهن‌پرستی در میان مردم ایجاد کرد. تفکر ملی‌گرایی در تمامی حوزه‌ها از جمله معماری ورود کرد. ملی‌گرایی در ایران هنگام آشنایی ایرانیان با فرهنگ غرب و اندیشه ناسیونالیسم اروپایی در صده نوزدهم به پذیرش عام درآمد. در دوره پهلوی اول، به دلیل علاقه شاه وقت به ایران باستان و توجه او به آثار معماری آن دوره، ملی‌گرایی در معماری دوران پهلوی اول نفوذ پیدا کرد. اینکه ملی‌گرایی چه تاثیری بر معماری ایران داشت و شامل چه تزئینات و عناصری بود، سوالی است که پاسخ به آن دارای اهمیت زیادی است. در این پژوهش، با ارزیابی بناهای میدان مشق تهران از جمله کاخ شهربانی میتوان به تاثیر تفکر ملی‌گرایی در معماری ایران پی برد. این مقاله بر آن است که به وسیله مطالعات کتابخانه‌ای، مشاهدات میدانی و استفاده از اسناد کتابخانه‌ای، شاخص‌ترین اثر ملی‌گرایی در این دوره مورد کنکاش قرار بگیرد. نتایج تحقیق نشان میدهد که کاخ شهربانی تهران، همان وزارت امور خارجه امروزی، بزرگترین طرح اجرایی در سبک ملی میباشد که در ادامه ویژگی‌های کالبدی آن، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: پهلوی اول، سبک ملی‌گرایی، کاخ شهربانی، قلیچ باقلیان، گابریل گورکیان

- ۱- دانشجوی کارشناسی معماری داخلی، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
- ۲- دانشجوی کارشناسی معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
- ۳- دانشجوی کارشناسی معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

با روی کار آمدن سبک ملی‌گرایی، معماری دوران باستان دوباره احیا شد. تزئینات سبک ملی‌گرایی تلفیقی از تزئینات ایران باستان و نمود های زندگی مدرن و فضاهای شهری بود. برخلاف دوره قاجار که علاقه به اسلام در میان حاکمان آن دوره بارز بود، در دوره پهلوی اول، شاه وقت تفکر باستان‌گرا داشت و سنت و مذهب را نفی میکرد. همین امر باعث پدید آمدن تفکر ملی‌گرایی، توجیه ایدئولوژی وی و ساختن پشتوانه فرهنگی برای حکومت دیکتاتوری خود شد.

هنر معماری ساسانی و هخامنشی - اگر هم خود پایه معماری اسلامی بود - پس از شکست نهبوند هرگز به طور مستقل قدم علم نکرده بود و فقط پس از چهارده قرن در زمان رضاشاه کبیر بود که برای نخستین بار ویرانه های تخت جمشید و طاق کسرایش را الگو قرار میداد (رجبی، ۱۳۵۵: ۸۳) از جمله تحولات مهم در این دوره افزایش کاوش ها و مطالعات باستان شناسی و همچنین گشایش دانشگاه تهران و آغاز تحصیلات عالی در کشور بود انتقال یافته ها و اطلاعات در مورد تاریخ ایران به مراجع علمی و تحقیقی نیز از نکات مهم بود تاثیر دو عامل باستان شناسی و باستان‌گرایی از جمله عواملی است که در شکل‌گیری بخش‌هایی از معماری ملی‌گرای دوره پهلوی اول موثر بوده است (سهیلی، ۱۳۸۹: ۲۸). بدین صورت به تدریج در کشور تاریخ علمی جایگزین تاریخ اساطیری گردید. در این دوره شناخت و تحقیق در مورد گذشته ایران و مدون نمودن آن به طریق علمی توسط محققان غربی و بعضاً ایرانی به صورت گسترده‌تری نسبت به قبل ادامه یافت. نمادهای معماری پیش از اسلام در دوره معماری اسلامی در ایران مورد توجه نبوده است از اواسط دوره قاجاریه، سرستون‌ها و حجاری‌های هخامنشی در تعدادی از کاخ‌های خواص و یک آتشکده زرتشتی ظاهر شد. ولی الهام از معماری ایران باستان و معرفی آن به عنوان یک سبک در دوره پهلوی اول صورت گرفت. از جمله عوامل و بسترهای اجتماعی و سیاسی که به پیدایش سبک ملی در این دوره انجامید، میتوان از احساسات ملی‌گرایانه حمایت دستگاه حکومتی، کاوش‌های علمی و باستان شناسی و مدون نمودن آن و بالاخره از تاثیرات معماری تاریخ‌گرا در غرب بر معماری ایران نام برد (قیادیان، ۱۴۰۰: ۱۸۰). میدان مشق تهران (باغ ملی) با وسعت زیاد که یادگار دوره قاجار است از موقعیت مناسبی برای مرکزیت دولتی برخوردار بود (کیانی، ۱۳۸۳: ۲۴۹). علت انتخاب این میدان به منظور مشق نظامی سربازان، نزدیکی به میدان توپخانه و عمارت ارگ بود (متمدی، ۱۳۸۱: ۲۴۱). با توجه به اهمیت سبک معماری ملی‌گرایی، این مقاله بر این است که این سبک را با تمرکز بر یکی از شاخص‌ترین آثارش که کاخ شهربانی تهران است، مورد کنکاش و ارزیابی قرار دهد.

۲- پیشینه پژوهش

سبک ملی‌گرایی که از پهلوی اول کالبد یافت، در پی هویت ملی و بازگرداندن آیین‌های معماری ایران باستان و آمیختن آن با شیوه‌های روز آن زمان بود. دیدگاه اکثر پژوهشگران، به سبک ملی‌گرایی و بررسی آثار متصاعد از آن به خصوص کاخ شهربانی کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. برای مثال در مقاله بررسی تطبیقی شاخصه‌های تاثیرگذار در تداوم سبک ملی‌گرایی ایران و ایتالیا، الهه بابایی و آویده طلایی، ابتدا به تشریح سبک ملی پرداخته شده و سپس در دو کشور ایران و ایتالیا مورد ارزیابی قرار گرفته نهایتاً با مطالعه تطبیقی بین آثار موجود در این سبک، عوامل انحطاط یا ثبات آن را در هر دو کشور ذکر شده استخراج شده است (بابایی، طلایی، ۱۴۰۱). در کتاب تاریخچه ساختمان‌های ارگ سلطنتی و راهنمای کاخ گلستان، یحیی زکا، مرور تاریخچه‌ی تحولات محدوده‌ی ارگ سلطنتی و فضاهای شهری درون و اطراف محوطه‌ی آن شامل خیابان‌ها و میدان‌ها که در آن از میدان مشق و بناهای مربوط به آن مورد بررسی قرار نگرفته است (ذکا، ۱۳۴۹). یا در مقاله جایگاه ارزش‌های میراث نظامی در حفاظت و گردشگری مجموعه قزاقخانه و میدان مشق تهران، پرمیس زانیچ خواه و علیرضا رزاقی، تحولات کالبدی - معنایی را بررسی و ارزش‌های عینی و محتوایی مترتب بر مجموعه‌ی قزاقخانه و میدان مشق تهران را به منزله‌ی یکی از مهم‌ترین مصادیق میراث نظامی مدرن در ایران بازشناسی کرده است و در مورد کاخ شهربانی به صورت مختصر مورد بررسی قرار گرفته است (زانیچ خواه، رزاقی ۱۴۰۱). مقاله اندیشه‌های ملی‌گرایی و معماری نوکلاسیک، امیررضا رحمن ستایش و حمیدرضا فلاح، در مورد کلیات تاریخی و گسترش ملی‌گرایی در اروپا (آلمان و ایتالیا) و در خاورمیانه (ایران و ترکیه) و بررسی نحوه شکل‌گیری و تحلیل مصادیق معماری ملی‌گرایانه (نئوکلاسیک) در ۴ کشور و به خصوص در دوران پهلوی اول و دوم مورد بررسی قرار گرفته است که مجدداً از کاخ شهربانی مختصر یاد شده است (رحمن ستایش، فلاح، ۱۳۹۷)

همانگونه که مورد بحث است، تمام مطالعات صورت گرفته پیرامون سبک ملی‌گرایی و میدان مشق بوده و توضیح مختصر راجب به کاخ شهربانی داده شده است. این مقاله بر آن است که سبک ملی‌گرایی و میدان مشق و کاخ شهربانی به صورت کامل مورد بررسی قرار بگیرد.

۳- روش پژوهش

ملی‌گرایی حاصل عشق حکومت وقت به قدرت و احتشام دوران باستان ایران و رجعت به فرهنگ آسیایی و آریایی در حکومت هخامنشی و ساسانی بود. برخی از مراجع تاریخی این حرکت را انقیاد از دیکتاتورهای فاشیسم^۲ اروپایی به ویژه دوره آلمان هیتلری نسبت می‌دهند. این تحقیق بر مبنای ملی‌گرایی با رویکرد کیفی به دنبال توصیف جوهره اصلی این سبک معماری در کالبد بنا است. روش تحقیق معماری ملی‌گرایی به طور کلی از انواع روش‌های کیفی و به دنبال تشریح و تبیین بنیان‌های این سبک است. آنچه که معماران این دوره از این سبک لمس می‌کنند، حاصل توصیف قدرتمند و مدرن‌تر از سبک ایران باستان که مورد توجه بنیان‌گذاران این سبک بوده و مردم آن را تجربه می‌کنند. سبک معماری ملی‌گرایی فراتر از مقوله توصیف _ چه عینی و چه ذهنی _ به دنبال شناخت شاخصه‌های مورد استفاده معماران و بررسی این نشانه‌ها در یکی از بهترین مثال‌های این سبک، یعنی کاخ شهربانی تهران میگردد. در این پژوهش به روش کیفی و با راهبردهای توصیفی- تحلیلی (تبیین و تفسیر اسناد) و تفسیری- تاریخی (ارجاع به اسناد تاریخی)، به تبیین میانی نظری معماری این دوره می‌انجامد و علل ماندگاری موتیف‌ها و آرایه‌های سبک ملی‌گرایی ایران و انحطاط آن مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

۴- پهلوی اول

۴-۱- تاریخچه

تشکیل سلسله پهلوی در سال ۱۳۰۴ شمسی را باید شروع دوران حکومت مطلقه مدرن با خصایل و ویژگی‌های ایرانی دانست (اکبری، ۱۳۷۸) گفتمان، پهلویسم حاصل اختلاط گفتمان سلطنت مطلقه سستی ایران و تفکر تجددگرای عصر مشروطه است. ساختار قدرت شبه مدرن مطلقه، به صورت شبکه‌ای گسترده‌ای از دیوان‌سالاری اداری بود که با پنهان کردن اراده قدرت در لایه‌های قواعد و ساختارها هم به صورت مؤثرتر اثرات قدرت را تولید میکرد و هم عملکردهای پنهان قدرت را همچون اموری عقلانی و الزامی برای حفظ نظم و انضباط اجتماعی به تصویر میکشید (رضایی پناه، ایزدی، ۱۳۹۲).

در مجموع میانی ایدئولوژیک دولت پهلوی اول را میتوان به این صورت خلاصه نمود:

الف- غرب‌گرایی؛

ب- ایرانی‌گرایی با تأکید بر لزوم تجدد عظمت ایران باستان؛

ج- شاه محوری و ایجاد وجهه‌ی کاریزماتیک برای شاه پهلوی (بابایی، خاک زند، ۱۳۹۷)

گرایش‌های معماری در دوران پهلوی اول مورد ارزیابی قرار گرفته است که در جدول ۱ به آن پرداخته شده است.

جدول ۱- گفتمان‌ها، بنیاد فکری و گرایش‌های معماری دوران پهلوی اول (مأخذ: قربانی، ۱۴۰۱)

معماری	بنیاد فکری	گفتمان
معماری شبه سنتی	هماهنگی دین و سیاست	سنت‌گرایی
سبک ملی	بازگشت به فرهنگ آسیایی (هخامنشی، ساسانی)	ملی‌گرایی
معماری نئو کلاسیک و معماری مدرن متعالی	تقلید مطلق از غرب	مدرن‌گرایی
معماری نظامی‌وار	ایجاد دولت متمرکز و استقرار نظم	نظامی‌گرایی

گرایش‌های متفاوت دوران پهلوی

۴-۲- معماری در دوران پهلوی اول

دوره‌ی پهلوی اول با تأسی به تحولات سلطه‌طلبانه‌ی دیکتاتورهای فاشیسم اروپایی به خصوص دوره‌ی آلمان هیتلری (حک ۱۹۴۵-۱۹۳۳ میلادی / ۱۳۲۴-۱۳۱۲ خورشیدی)، توجه به ملی‌گرایی، اسطوره پرستی و زرتشت‌گرایی که از کانال باستان شناسان فرانسوی و آلمانی ایران به کاوش در تخت جمشید و دیگر سایت‌های باستانی مشغول بودند، تقویت میشد. در این دوره با گرم شدن روابط آلمان با ایران و حضور متخصصین آلمانی در ایران که اغلب ساختمان‌های دولتی زیر نظر آن‌ها به اجرا میرسید شاهد

شکل‌گیری معماری نئوکلاسیک باستان‌گرایی هستیم آنچه پیشوا در آلمان به دنبال آن بود رضاشاه در ایران می‌جست و ماحصل آن حضور معماران خارجی بود که از طرف حکومت دعوت شده بودند تا در ساخت و ساز ابنیهی دولتی شرکت نمایند (بانی مسعود، ۱۳۸۸).

یکی دیگر از مواردی که در دوره‌ی شکل‌گیری معماری رضاشاهی نباید آن را فراموش نمود حضور گسترده و فعال شرکت‌های خارجی عمدتاً شرکت‌ها و مهندسين آلمانی است. این شرکت‌ها عموماً در حیطة ساخت و ساز ابنیهی دولتی فعالیت میکردند و اکثر ساختمان‌های شهربانی و شهرداری شهرهای مختلف، ایران از جمله تبریز، ارومیه، قزوین، رشت، گرگان و غیره با طراحی و نظارت این شرکت‌ها ساخته شده است (بانی مسعود، ۱۳۸۸).

یکی از مهمترین این ساختمان‌ها ساختمان شهرداری تبریز است. این ساختمان بین سال‌های ۱۳۱۴ و ۱۳۱۸ خورشیدی در سائیتی به مساحت ۹۶۰۰ متر مربع و با زیربنایی در حدود ۶۵۰۰ متر مربع در زمان ریاست شهرداری حاج ارفع الملک جلیلی در مکان گورستان متروکه‌ی محله‌ی نوبر (میدان ساعت فعلی با طراحی و نظارت مهندسين آلمانی و با همکاری اوهانجانیان (مهندس ارمنی شهرداری وقت و معمار محلی به نام حاج محمد احداث شد سرداری نیا، ۱۳۸۶: ۹۷-۱۰۳؛ روزنامه‌ی، اطلاعات ۳ دی ۱۳۱۴: ۱) ساختمان شهرداری تبریز با الگوبرداری از فرم عقاب حال پرواز و به صورت ساختمانی سه طبقه با برجکی حدود ۴۰/۳۰ متر ارتفاع که اولین ساعت عمومی شهر در آن نصب شده ساخته شده است ساختمان تمام سنگی است و تناسبات و جایگیری فضاها و از همه مهمتر تأکید بر روی ورودی اصلی، ساختمان یادآور ساختمان‌های نئوکلاسیک اروپایی است (بانی مسعود، ۱۳۸۸).

۵- تحلیل سبک ملی‌گرایی

ناسیونالیسم ایده‌ای جدید است که از انقلاب آمریکا و فرانسه در قرن هجدهم الهام گرفته است، هرچند هسته‌ی این اندیشه و احساس از تبارگرایی باستانی به میراث رسیده است (بابایی، طلائی، ۱۴۰۱). وقتی از ناسیونالیسم در عصر مدرن بحث به میان می‌آید منظور یک نهضت اندیشه و عمل است که به دنبال ایجاد یا تقویت "حس ملی" در بین مردم است (ماتیل، ۱۳۸۳: ۲۲۸). با رخدادهایی مانند صنعت چاپ، اصلاح دینی، انقلاب صنعتی و ظهور دولت ملی، پدیده‌ی جدیدی به نام ملی‌گرایی پا به میدان نهاد. این پدیده‌ی مهم به تدریج در تمامی حوزه‌ها تسری یافت و موجب تغییر و تحول در سیاست داخلی خارجی کشورها گردید. از منظر اندیشمندان، ناسیونالیسم جنبشی ایدئولوژیک برای دست یافتن، حفظ کردن استقلال، وحدت و هویت برای مردمانی است که برخی از اعضای آن به تشکیل یک ملت بالقوه و بالفعل باور دارند (اسمیت، ۱۳۸۳: ۳۵). عرصه‌ی جهانی قرن نوزدهم و شروع قرن بیستم شاهد ظهور افراطی ملی‌گرایی و جنبش ناسیونالیستی بود. اهمیت ملی‌گرایی در قرن‌های نوزده و بیست تا حدی بود که برخی آن را از دموکراسی مردمی تشخیص نمیدادند. این اهمیت و این خودنمایی ملی‌گرایی باعث به وجود آمدن مباحث مختلف راجع به ملی‌گرایی، ملت، قومیت و نیز ارتباط این مقولات با عصر مدرن شد (بابایی، طلائی، ۱۴۰۱).

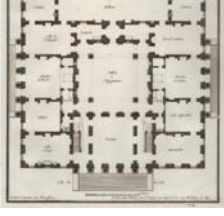

ملی‌گرایی در ایران: همگام آشنایی ایرانیان با غرب، اندیشه ناسیونالیسم اروپایی در سده نوزدهم میلادی با اتکا به نمادهای هویت فرهنگی و تاریخی غنی موجود، از سوی اولین متجددین ایرانی، پذیرش عام یافت و ناسیونالیسم به یک جریان پرتوان در بین جریان‌های فرهنگی و سیاسی تبدیل گردید. در حالی که ناسیونالیسم اروپایی در یک فرایند درون داد پدید آمده بود، این اندیشه در ایران با آشنایی ایرانیان با اندیشه‌های غربی شکل گرفت. مهم‌ترین مروجان اولیه ناسیونالیسم در ایران محفل کوچکی از روشنفکرانی بود که به اندیشه‌های اروپایی آشنایی یافته بودند. سفرایی چون میرزا ابوالحسنخان شیرازی و دانشجویانی چون میرزا صالح شیرازی و دیگران در اشاعه‌ی این اندیشه پیش قدم بودند (اکبری، ۱۳۷۵: ۱۱).

در این دوره گرایش خاصی در معماری ایرانی پدید آمد که آن را غالباً سبک ملی یا نوعی باستان‌گرایی دانسته‌اند. این گرایش به سبب شکل گرفتن نوعی ناسیونالیسم در ایران که از احساسات ملی‌گرایانه پدید آمده در منطقه نیز تأثیر پذیرفته بود، شکل گرفت و بازتاب آن در معماری به صورت سبکی بروز کرد که در آن از عناصر معماری باستانی ایران استفاده میشد. در دوره پهلوی اول هنرمندان و معماران ایرانی و غربی که سازنده بناهای دولتی و آموزشی و صنعتی بودند، برای اولین بار با نوعی انتخاب تاریخی روبرو شدند. آنان باید می‌فهمیدند که از چه دوره و چگونه و به چه مقدار انتخاب کنند. معماران اگر چه متأثر از فضای سیاسی به ملی‌گرایی بودند، توانستند با تعدد بناهای ساخته شده، فضای معماری باستان‌گرایی را تنوع بخشند (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۱۵۲-۱۴۸).

در این شیوه، نمادهای باستانی ایرانی بر مبنای تفکر ناسیونالیستی و ملی‌گرایانه به نوع معماری پیش از ظهور اسلام یعنی معماری دوره هخامنشیان و ساسانیان توجه دارد. غالباً این سبک برای بناهای دولتی و حکومتی به کار گرفته شده. پیدایش این سبک منتج به احساسات برانگیخته ملی و ترویج هویت از دست رفته قلمداد میگردد. در حوزه ملی‌گرایی معماری، بیشتر صاحب نظران معتقدند که معماران این رویکرد در صدد استفاده از عناصر معماری پیش از اسلام بوده‌اند. "وحید قبادیان" معتقد به شکل‌گیری "سبک ملی" در معماری این دوران است. سبک ملی از دیدگاه ایشان به نمایش گذاشتن برخی تزئینات معماری

باستان در معماری دوره پهلوی اول است. دوران پهلوی اول شاهد حضور شخصیت‌های علمی نظیر آرتور پوپ آمریکایی و آندره گدار فرانسوی در زمینه مطالعه و شناسایی معماری گذشته ایران هستیم. شکل‌گیری کنگره‌های مهم با رویکرد معرفی هنر باستانی ایران در سایر کشورها و نیز کنگره بین‌المللی هزاره حکیم فردوسی در ایران و تأسیس انجمن آثار ملی در سال ۱۳۰۴ از عوامل بود که توسعه باستان‌شناسی در کشور را موجب شد. در برخی از بناهایی که طراحی احجام آن‌ها براساس بناهای باستانی شکل گرفت، بدون آنکه مستقیماً تقلیدی از فرم‌ها یا عناصر معماری هخامنشی، اشکانی و ساسانی داشته باشند، طرحی خلاقانه را بوجود آوردند که بتوانند معرف شخصیت معماری زمان خود و هویت ملی باشند (بابایی، طلایی، ۱۴۰۱).

جدول ۲- ویژگی‌های سبک ملی گرای

			
ایوان‌های وسیع، ستون‌های مرتفع، پلکان عریض در محور ورودی ساختمان و بازشوهای بزرگ و مرتفع	پلان به صورت برون‌گرا به تبعیت از ساختمان‌های نئوکلاسیک، تقارن در پلان و نما، ورودی در وسط ساختمان	نماها با ارتفاع زیاد و الهام از کاخ‌ها و نمادهای عصر هخامنشی و ساسانی- شیوه پارسی و پارتی	استفاده از مجسمه‌ها و حفاری‌های هخامنشی و ساسانی در نماهای ساختمان
			
اجرای بدنه بنا و نما با استفاده از سنگ و یا آجر-به ندرت از سیمان	استفاده از کنگره‌های سرتاسری بر لبه بام‌ها، ایوان‌ها و پله‌ها	قوس‌ها شلجمی (سه‌می) و نیم دایره	نماها بیانگر شکوه و عظمت تمدن ایران
			
سازه ساختمان با استفاده از دیوار باربر و گاه‌آب تیر و ستون	بام ساختمان به صورت شیب‌دار با خرپای چوبی و پوشش شیروانی	تیرها و ستون‌ها و نرده‌ها با استفاده از مصالح چوبی و یا فلزی	در سبک ملی تلفیقی، نمادهای سبک ملی با شیوه اصفهانی و یا سبک نئوکلاسیک و آرت دکو تلفیق شده.

اصول و معیارهای ملی‌گرایی در ایران و علل انحطاط آن: در دوره پهلوی اول بیشترین تغییرات در حوزه ساخت و ساز و معماری دیده می‌شود. رشد ساخت و ساز در فضاهای آموزشی نظیر مدارس و دانشگاه‌ها و حوزه اداری و حکومتی نظیر وزارتخانه‌ها، شهرداری، پست و بانک‌ها صورت پذیرفت. در این دوره بناها بعضاً توانستند، عناصر گذشته معماری را به خود بگیرد (کیانی، ۱۳۸۳: ۲۴۵).

پدیده ناسیونالیسم معاصر یا نوین، تلاشی بود برای جایگزین کردن عالیق ملی به جای وابستگی‌های قومی و دینی که به طور معمول متضاد با پدیده جهان‌گرایی شمرده می‌شود. در نگاه معماری عناصری که مورد بهره‌برداری و یا تقلید قرار گرفتند به دو گونه بود: اول، عناصر مشخص معماری در بنا نظیر ستون‌ها، سر ستون‌ها، پایه ستون‌ها، پنجره‌ها، پلکان، ورودی‌ها، قوس‌ها و دهانه‌ها. و در طرف دوم، عناصر تزئینی نظیر نقوش برجسته‌ی حجاری‌ها، مجسمه‌ها، کنگره‌ی بام و غیره. معماران که در این دوره، متأثر از فضای سیاسی باستان‌گرایی بودند، توانستند با تعدد بناهای ساخته شده، فضای معماری باستان‌گرایی را تنوع بخشند. از حیث معماری استفاده عین به عین موتیف‌ها و آرایه‌های دوره پارسی و پارتی در سبک ملی‌گرایی، موجب آن شده بود که این نوع ساختار برای کاربری‌های خاص مانند اماکن دولتی مورد استفاده قرار گیرد. در حالی که برداشت‌های انتزاعی و ساده انگاری معماری باستان موردی حائز اهمیت بود که می‌توانست به تداوم سبک ملی کمک کند. در این بین، معدود ساختمان‌هایی نظیر "موزه ایران باستان" و یا "آتشکده آذر بهرام" وجود داشتند که برداشت‌های ساده‌تری نسبت بدین سبک باستانی ارائه دادند، ولی در اکثر موارد

استفاده از تزئینات عین به عن در آثار مشاهده میشود (بابایی، طلایی، ۱۴۰۱). از ویژگی‌های سبک ملی‌گرایی میتوان به ارتفاع زیاد نماها، نمادهایی از بناهای عصر هخامنشی، پلان‌های برون‌گرا و متقارن، ایوان‌های وسیع، پلکان وسیع و اجرای بدنه با استفاده از سنگ و آجر اشاره کرد که در جدول (۱) به آنها اشاره شده است.

۶- میدان مشق و تاریخچه آن

روزگار قاجاریان و به خصوص نیمه دوم آن، دوره‌ی تغییر در اندیشه و فرهنگ ایرانیان و ورود مفاهیم نو در عرصه معماری و شهرسازی است (حقیق، کامل نیا، ۱۳۹۸). ورود مفاهیم جدیدی در زمینه فضاهای شهری در شهر ایرانی مانند: خیابان در مفهوم ارتباط، تجارت و گذران اوقات فراغت و... سیما و هویت شهری را تا حد زیادی دگرگون میکند. در این میان میدان‌ها، گونه‌ای از فضاهای شهری که بستر بروز بخش مهمی از حیات جمعی بودند نیز از لحاظ ماهوی و کالبدی دچار دگرگونی میشوند (حبیبی، ۱۳۹۶).

نقشه شهر تهران مشخص میکند ارگ سلطنتی، بستر شهری مشترک چهار میدان مشق، سبزه میدان، ارگ و توپخانه به شمار می‌آید (خادم زاده و غلامی، ۱۴۰۱). محوطه میدان مشق در شمال ارگ سلطنتی ولی خارج از حصارهای شهر (حصارهای طهماسبی) قرار داشت و محلی برای انجام تمرینات نظامی بود (ذکاء، سمسار و خادم، ۱۳۶۸). ارتش ایران در آن زمان بسیار ابتدایی و بدون تجهیزات بود (Thornton, 1996)؛ به همین دلیل هنگام نخستین جنگ میان ایران و روس در سال ۱۲۲۱ قمری، فتحعلی شاه و فرزندش عباس میرزا برای مقابله با ارتش روس از انگلستان و فرانسه کمک گرفتند و فرانسه هیتی هفتاد نفری را به منظور آموزش سواره نظام به ایران فرستاد؛ به همین دلیل زمین به ابعاد ۴۳۰ در ۵۴۰ قدم (محوطه میدان مشق) در خارج از شهر و در کنار خندق شمالی برای مشق نظام در نظر گرفته شد (رنگچیان، ۱۳۹۳). علت انتخاب این میدان به منظور مشق سربازان، نزدیکی به میدان توپخانه و عمارت ارگ بود (معمدی، ۱۳۸۱: ۲۴۱). در روزنامه‌های دوره‌ی ناصری از مشق نظام و سان دیدن شاه درون این محوطه گزارش‌هایی وجود دارد، بدون عنوان «میدان»، بلکه تنها از عبارت خارج از «دروازه‌ی دولت» برای اشاره به این محوطه استفاده میشود. به این ترتیب احتمالاً میدان مشق تا پیش از تغییرات دوره‌ی ناصری، تنها زمینی در شمال ارگ و خارج از دروازه‌ی دولت بوده است، بدون بدنه‌سازی‌های مرسوم میدان‌ها در این دوره (خادم زاده و غلامی، ۱۴۰۱). در گزارش‌های متعددی از مشق نظام در این محوطه در روزنامه‌های دوره‌ی ناصری عنوان مشخص «میدان» به کار نرفت. گویی که تنها محوطه‌ای در شمال ارگ بوده که برای مشق نظام به کار میرفته است، اما در دوره‌ی ناصری و در سال ۱۲۷۸ قمری توسط محمدخان سالار سپه، وزیر جنگ به صورت میدانی مربع شکل درآمده و دیوارهای مشتمل بر طاق نماهای آجری گرداگرد آن ایجاد شد (ذکاء، سمسار و خادم، ۱۳۶۸). روزنامه در دولت علیه ایران در این باره آمده است: «چون میدان مشق خارج از دروازه‌ی دولت گنجایش اجتماعی عساکر نصرت مآثر را نداشت و قدری کوچک و کم وسعت بود، لهذا حسب الامر مقرر گردید که سربازخانه را خراب کرده و میدان را وسیله بدین وسیع‌تر گردانند و بزرگ نمایند و اطراف آن را دیوار کشیده طاق نما کنند و بعد از اتمام، جلوی طاق نماها را نهر کرده، غرس درخت بید کنند تا افراد آسوده مشق نمایند» (رنگچیان، ۱۳۹۳). سال‌های بعد ساختمانی به شیوه معماری روسی در این میدان احداث شد. موقعیت میدان در نقشه ۱۳۰۹ق. از شمال به اصطبل کالسکه خانه‌ی مبارکه، انبار توپخانه مبارکه، سربازخانه و قزاقخانه؛ از جنوب به خیابان امیریه (پایین چهارراه سپه فعلی)؛ از شرق به خانه‌ی مبارکه‌ی چاشنی‌ساز، خانه‌ی مسیو شارل، خانه امینه‌ی اقدس و عمارت شجاع السلطنه؛ از غرب به خیابان قزاقخانه (قوام السلطنه) محدود بوده است (معمدی، ۱۳۸۱: ۲۴۱). بعد از روی کار آمدن پهلوی اول و از طرفی با تغییر مقر حکومت از کاخ گلستان به کاخ مرمر، عملاً ارگ سلطنتی قاجار از رونق و اهمیت سابق افتاد. متعاقب این تغییر و تحولات، تغییراتی نیز در محوطه میدان مشق ایجاد شد. به طوری که پادشاه، پادگان‌ها را به خارج شهر تهران منتقل کرد و متعاقب آن میدان مشق از رونق افتاد و به صورت زمین بایر در آمد. از این زمان به بعد بود که دولت تصمیم به ساخت ساختمان‌های اداری و نظامی در این سایت گرفت (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۱۰۸).

۷- تحلیل و بررسی کاخ شهربانی

کاخ شهربانی در اوایل سال ۱۳۱۱ خورشیدی شروع و در سال ۱۳۱۶ خورشیدی به اتمام رسیده است. ساختمان کاخ شهربانی با مساحتی حدود بیست و دو هزار متر مربع ساخته شده است. پلان E شکل آن یادآور طرح‌های نئوکلاسیک اروپایی با عملکردی اداری است. ساختمان دارای یک زیرزمین و دو طبقه با ارتفاع زیاد است. ساختمان در مجموع چهار راه پله دارد که ارتباط طبقات مختلف را میسر میسازد. ساختار فضایی بنا متأثر از سازه‌ی مرسوم و سنتی آن دوره است. طبقه‌ی همکف و زیرزمین سازه‌ای از نوع تاقی دارد و به طور مشخص از تاق چهار بخش که از مشخصات دوره رضاشاهی است، استفاده شده است. سه دهنه تاقی چهار بخش در تمام طول زیرزمین، فضایی شبستانی تشکیل میدهند که با تزئینات محدود و زیبایی آجری پوشانده شده است. طبقات بالا، سازه‌ی قابی دارند، با توجه به ورود تیرآهن به ایران، سقف طبقه‌ی اول با تیرآهن ساخته شده است. ورودی اصلی بنا که در

روی محور تقارن ساختمان بنا شده است در جبهه‌ی غربی آن قرار دارد و دو ورودی دیگر، در انتهای بازوی جانبی در دو خیابان شمالی و جنوبی بنا واقع شده‌اند. ورودی اصلی باشکوه‌ترین قسمت بناست، و با الگوبرداری از پله‌ها و ستون و سرستون‌های تخت جمشید طراحی و ساخته شده است. ستون‌ها، سرستون‌ها، تزئینات دور پنجره‌ها، ازاره و کنگره‌های این بنا که بهترین نمونه‌ی سبک ملی است، همه با استفاده از عناصر تزئینی کاخ‌های تخت جمشید ساخته شده‌اند اما نکته مهم استفاده گسترده از سیمان به عنوان مصالح اصلی تزئینات است ردپای معماری دوره‌ی قاجار را هم در گره چینی‌های چوبی بسیار ظریف پنجره‌ها میتوان دید. در پنجره‌ی گوشه‌های اصلی بنا از قوس‌های جناغی که در معماری قاجار و پیش از آن مرسوم بوده، استفاده شده است. تزئینات نتوکلاسیک اروپایی فقط در چند فضای داخلی به کار رفته است. در حیاط جنوب غربی ساختمان که بدنه‌های آن با شیوه‌ای متفاوت تماما با سیمان پوشانده شده است، عناصر تزئینی به چشم نمیخورد و در واقع بیشتر تحت تأثیر جریانات مدرن آن روزگار قرار دارد (بانی مسعود، ۱۳۸۸).

بزرگترین طرحی که به سبک ملی اجرا شد، کاخ شهربانی در میدان مشق در تهران است (قبادیان، ۱۳۹۲: ۱۸۹). در این شیوه، نمادهای باستانی ایرانی بر مبنای تفکری نئوناسیونالیستی^۳ و ملی‌گرایانه به نوع معماری پیش از ظهور اسلام و به دو گونه‌ی معماری هخامنشیان و ساسانیان توجه دارد (کیانی، ۱۳۹۳: ۲۵۱). ورودی اصلی، باشکوه‌ترین قسمت بناست، و با الگوبرداری از پله‌ها و ستون و سرستون‌های تخت جمشید طراحی و ساخته شده است. ستون‌ها، سرستون‌ها، تزئینات دور پنجره‌ها، ازاره و کنگره‌های این بنا که بهترین نمونه سبک ملی است، همه با استفاده از عناصر تزئینی کاخ‌های تخت جمشید طراحی و ساخته شده‌اند. اما نکته مهم استفاده گسترده از سیمان به عنوان مصالح اصلی تزئینات است. ردپای معماری دوره‌ی قاجار را هم در گره چینی‌های چوبی بسیار ظریف پنجره‌ها میتوان دید. در پنجره گوشه‌های اصلی بنا از قوس‌های جناغی که در معماری قاجار و پیش از آن مرسوم بوده، استفاده شده است (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۲۱۴).

کاخ شهربانی بنایی است که به صورت کامل با زمینه‌ی پیشین خود در تعامل است. از مواردی که در رویکرد زمینه‌گرایی این بنا میتوان به آن‌ها اشاره کرد ساختار سازه‌های بنا است که مطابق با ساختمان‌های هم دوره‌ی خود است. در بازشوه‌های نمای غربی بنا هم از تزئینات متناسب با زمینه‌ی پیشین کاخ گلستان استفاده شده است. بر اساس رویکرد منطقه‌گرایی این بنا، نظام گردش و ورودی آن بر اساس نظام گردش بناهای کهن ایران زمین است، با تزئینات منطقه‌ای این بنا که عموماً به معماری دوران هخامنشیان بازمیگردد. گونه ورودی بنا در ساختار طرح و قوهای جناغی در تزئینات جزء رویکرد گونه‌شناسی این بنا است (اکبری، بذرافکن، تهرانی، سلطان زاده، ۱۳۹۶).

بنای وزارت امور خارجه در سال ۱۳۱۵ ه.ش به وسیله‌ی قلیچ باغلیان طراحی شده است. در نماسازی این بنا از تزئینات و عناصر معماری ایران باستان مانند پلکان دو طرفه، ستون‌ها و سرستون‌ها، نقش برجسته‌ها و کنگره‌ها استفاده شد. در برخی از قسمت‌ها عناصر معماری اسلامی مانند تاق جناغی (نوک تیز) نیز، دیده میشود. اما درون ساختمان بر اساس نیازهای جدید طراحی شد (یونسی، شیرازی، ۱۳۹۰).

تصویر ۱: استفاده از کاشی‌کاری و تاق جناغی با الهام از معماری دوران اسلامی در بنای کاخ شهربانی (ماخذ: بلاگ ایران هتل آنلاین)

۸- سازنده و طراح کاخ شهربانی

گابریل گورکیان^۴ در ۳۰ آبان ماه سال ۱۳۷۹ خورشیدی (۲۱ نوامبر سال ۱۹۰۰ میلادی) در شهر استانبول به دنیا آمد در همان سال نیز خانواده وی به ایران مهاجرت کرد. وی پس از طی تحصیلات ابتدایی در تهران، در سن ده سالگی برای ادامه‌ی تحصیل به وین فرستاده شده و پس از چندی به مدرسه‌ی معماری آکادمی هنرهای کاربردی وین وارد شد. او بعد از اتمام تحصیلات خود در سال ۱۳۰۷ خورشیدی در پاریس اقامت گزید و به حرفه‌ی معماری پرداخت. او در وین در زمره شاگردان اسکار اشتراونده^۵ و یوزف

هوفمان^۶ و دوست صمیمی ادولف لوس^۷ بود. او در پاریس با لوکوربوزیه^۸ و زیگفرد گیدیون^۹ (Giedien) در تاسیس کنگره‌ی سیام^{۱۰} همکاری نزدیک داشت، به طوری که در نخستین کنگره سمت دبیری جلسات بر عهده‌ی او بود (بانی مسعود، ۱۳۸۸). گورکیان به عنوان یکی از قهرمانان آوانگارد اروپایی در پاریس شناخته شد (Khosravi, 2020).

گورکیان در سال ۱۳۱۲ خورشیدی برای اقامت دوباره روانه تهران میشود. او در تهران به ساخت دو ویلا دعوت میشود، سپس رضا شاه از او برای پذیرفتن مسئولیت سر معمار در شهرداری تهران درخواست میکند. در مدت چهار سال اقامت در تهران، بیش از بیست بنا اجرا و چند طرح مهیا میکند. گورکیان اظهار میکند در ایران بیست بنای مسکونی خصوصی، آمفی تئاتر، مدرسه نظامی، وزارت جنگ و باشگاه افسران ساخته است. او همچنین ادعا میکند نقشه‌های وزارت صنایع و معادن، کاخ دادگستری و وزارت امور خارجه را ارائه کرده است (ویتو، ۱۳۹۶).

گورکیان پس از جنگ جهانی دوم، مسئولیت تدریس در اروپا و آمریکا را بر عهده گرفت. همه فعالیت‌های مختلف او و خانه‌ها و ملیت‌هایی که در ایران، اروپا و ایالات متحده داشت، منجر به پذیرش سریالی شخصیت‌ها شد (Khosravi, 2020). گورکیان در سال ۱۳۴۹ به آنتیب باز میگردد. و در ۷ آبان ۱۳۴۹، کمتر از یک ماه پیش از هفتاد سالگی از دنیا می‌رود (ویتو، ۱۳۹۶).

قلیچ باقلیان شاید مهجورترین معمار نسل اول باشد از زندگی و سوابق کاری او هیچ در دست نیست، اطلاع مکتوبی که درباره‌ی او است که در سال ۱۳۲۰ خورشیدی، ظاهراً ۶۰ ساله بوده است (احتمالاً تاریخ تولد او ۱۲۶۰ خورشیدی بوده) در جایی محسن فروغی، در نقل خاطرات خود از طراح کاخ شهربانی تهران چنین مینویسد: معمار ساختمان شهربانی که چندی در روسیه روزگار گذرانیده بود؛ اگر این نقل قول درست باشد و طراح کاخ نیز باقلیان به نظر میرسد که تحصیلات معماری خود را در روسیه به اتمام رسانده است در اکثر منابع و نقل قول‌ها با شک و تردید، طراحی کاخ شهربانی و میدان حسن آباد تهران را به او نسبت میدهند همان‌گونه که متذکر شدیم به احتمال زیاد بنای شهربانی توسط قلیچ باقلیان طراحی شده و میرزا علیخان، مهندس بلدیه، سمت نظارت فنی ساختمان را به عهده داشته است (بانی مسعود، ۱۳۸۸).

با توجه بر اینکه سال ساخت کاخ شهربانی با حضور گابریل گورکیان در ایران مشابقت دارد و با توجه به بررسی‌هایی که در این مقاله شده است به نظر میرسد که گورکیان طراحی کاخ انجام داده و باقلیان آن را ساخته است و نظارت فنی ساختمان بر عهده میرزا علیخان بوده.

۹- نتیجه گیری

در اوایل قرن چهاردهم، تفکر ناسیونالیسم در سراسر دنیا رواج یافت و این تفکر، بر معماری جهان نیز تاثیر گذاشت. این اتفاق همزمان با حکومت پهلوی اول در ایران میباید. گرایش‌های پهلوی اول، شامل سنت گرایی، بازگشت به فرهنگ هخامنشی و ساسانی و ایران باستان، ملی گرایی و تقلید مطلق از غرب بود. در ایران با آغاز حکومت پهلوی اول، دگرگونی‌هایی در زمینه معماری شکل گرفت؛ به دلیل آنکه شاه وقت از سوی تمایل به هویت ملی و معماری ایران باستان داشت و از سوی دیگر میل به تفکرات غرب و مدرنیسم داشت. همین امر باعث شده است از آن دوره شاهد بناهایی باشیم که هرکدام مبین یکی از سبک‌های مشهور آن دوره و دوره‌های قبل از آن است که به این سبک معماری، سبک ملی یا معماری ملی‌گرایی گفته میشود. معماری ملی‌گرایی در دوره پهلوی اول ظاهر شد و به اوج خود رسید. این سبک در کشورهای اروپایی با استفاده از سبک نئوکلاسیک و در ایران با توجه به معماری ایران باستان، به خصوص تزئینات دوره هخامنشی و ساسانی و همچنین تلفیق آن با معماری نئوکلاسیک شکل گرفت. معماران این دوره با استفاده از ساده‌سازی شاخصه‌های کالبدی مورد استفاده در دوران باستان، همچون نقوش فروهر، لوتوس، ستون‌ها، پایه ستون‌ها، حجاری‌ها و کنگره‌های تخت جمشید و همچنین با استفاده از تکنولوژی جدید، ساختمان‌هایی با ویژگی ملی‌گرایی خلق کردند. بررسی اجزای شاخص‌ترین بنای این سبک، در تصویر شماره ۲ بررسی شده است. با توجه به تصویر ۲، عمارت شهربانی به تقلید از تخت جمشید ساخته شده است و به دلیل داشتن اجزاء مشابه تخت جمشید، سبک معماری آن ملی‌گرا میباید.

کاخ شهربانی تهران واقع در میدان مشق که مورد بررسی در این مقاله قرار گرفته است، بزرگترین طرح اجرا شده به سبک ملی میباید که توسط گابریل گورکیان و قلیچ باقلیان، طراحی و ساخته شده است. ساخت این بنا از اوایل سال ۱۳۱۱ خورشیدی شروع و در سال ۱۳۱۶ خورشیدی به اتمام رسیده است. سبک معماری این بنا، به دوران کهن ایران زمین، یعنی هخامنشیان و ساسانیان بازمیگردد و در تزئینات آن از عناصر معماری ایران باستان استفاده شده. از ویژگی‌های معماری سبک ملی میتوان به استفاده از مجسمه‌ها و حفاری‌های هخامنشی و ساسانی در نمای ساختمان‌ها، تقارن در پلان و نما، ورودی در وسط ساختمان، ایوان‌های وسیع، نماهای بیانگر شکوه و عظمت تمدن ایران و... اشاره کرد.

استفاده از سرستون‌های تخت جمشید

ایوان‌های گسترده

استفاده از پله‌های عریض

سنگ تراش‌های الهام گرفته شده از تخت جمشید

استفاده از کنگره های هخامنشی

تصویر ۲- بررسی شاخصه‌های کالبدی کاخ شهربانی

پی‌نوشت

۱. ناسیونالیسم: یک ایده و جنبش است که هدف آن ترقی بخشیدن منافع یک ملت است.
۲. فاشیسم: فاشیسم در واژه به معنای روش‌هایی است که برای تمرکز قدرت در حکومت استفاده می‌شود.
۳. نئوناسیونالیستی: ملی‌گرایی نو یا ملی‌گرایی افراطی شاخه‌ای از ملی‌گرایی مدنی است که در واکنش به جهانی شدن سرمایه ایجاد شده است و بر پایه نظریه نظام جهانی استوار است.
۴. گابریل گورکیان: Gabriel Guevrekian
۵. اسکار اشترناد: Straad
۶. یوزف هوفمان: Hofmann
۷. ادولف لوس: Adolf Loos
۸. لوکوربوزیه: Le Corbusier
۹. زیگفرید گیدیون: Sigfried Giedion
۱۰. The Congrès internationaux d'architecture moderne (CIAM): برای حمایت حرفه معماری تشکیل شده است.

منابع

۱. اسمیت آنتونی، (۱۳۸۳)، «ناسیونالیسم، نظریه، ایدئولوژی، تاریخ»، ترجمه: منصورانصاری، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
۲. اکبری علی اکبر، بذرافکن کاوه، تهرانی فرهاد، سلطان زاده حسین، (۱۳۹۶)، «مقاله بازشناسی نگرش به زمینه در بناهای ساخته شده میدان مشق تهران در دوره پهلوی اول»، تهران، فصلنامه مطالعات ایرانی اسلامی.
۳. اکبری محمدعلی، (۱۳۷۵)، «رویکرد غربگرایان به نوسازی ایران (بررسی دیدگاه های روزنامه کاوه)»، تهران، در کتاب سروش.
۴. اکبری محمدعلی، (۱۳۸۷)، «دولت و هویت اجتماعی در ایران معاصر» پایان‌نامه دوره‌ی دکتری، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۵. ایران هتل آنلاین، (۱۴۰۲)، کاخ شهربانی تهران، بلاگ ایران هتل آنلاین
۶. بابایی الهه، طلایی آویده، (۱۴۰۱)، «بررسی تطبیقی شاخصه‌های تاثیرگذار در تداوم سبک ملی‌گرایی ایران و ایتالیا»، شیراز، نشریه اختصاصی معماری و شهرسازی ایران، دوره ۵، شماره ۲۴.

۷. بابایی سعید، خاک زند مهدی، (۱۳۹۷) زمینه‌گرایی در آثار معماران غیر ایرانی در دوره‌ی پهلوی اول (مدرسه‌ی البرز و ایرانشهر)، کاشان، دو فصلنامه معماری ایرانی.
 ۸. بانی مسعود امیر، (۱۳۸۸)، «کتاب معماری معاصر ایران (در تکاپوی بین سنت و مدرنیته)»، تهران، نشر هنر معماری قرن.
 ۹. حبیبی سید محسن، (۱۳۹۶)، «کتاب از شار تا شهر»، تهران، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
 ۱۰. حقی سعید، کامل نیا حامد، (۱۳۹۸)، «کتاب نظریه مدرنیته در معماری»، تهران، فکر نو.
 ۱۱. خادم زاده محمدحسن، غلامی یاسمن، (۱۴۰۱)، «تاثیر تحولات میدان‌های پیرامون ارگ بر یکدیگر در پایتخت قاجاری (میدان‌های مشق، ارگ، توپخانه، سبزه میدان)»، تهران، مجله‌ی علمی اثر.
 ۱۲. ذکاء یحیی، (۱۳۴۹)، «تاریخچه ساختمان‌های ارگ سلطنتی و راهنمای کاخ گلستان»، تهران، سلسه انتشارات انجمن آثار ملی ایران.
 ۱۳. ذکاء یحیی، سمسارمحمدحسن، خادم علی، (۱۳۶۸)، «کتاب تهران در تصویر»، تهران، سروش.
 ۱۴. رجبی پرویز، (۱۳۵۵)، «معماری ایران در عصر پهلوی»، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه ملی ایران.
 ۱۵. رحمن ستایش امیررضا، فلاح حمیدرضا، (۱۳۹۷)، «اندیشه‌های ملی‌گرایی و معماری نوکلاسیک»، تهران، فصلنامه‌ی گزارش، شماره ۹۷.
 ۱۶. رضایی پناه امیر، ایزدی رجب، (۱۳۹۲)، «ریشه‌یابی گفتمان پهلوی یکم در آرای متجددین عصر مشروطه»، تهران، جستارهای تاریخی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال چهارم، شماره‌ی دوم، صفحه ۶۸-۳۵.
 ۱۷. رنگچیان علی، (۱۳۹۳)، «مقاله سکوت، سکون و حرکت در میدان مشق»، سمنان، دو فصلنامه هنرهای کاربردی.
 ۱۸. زانیچ خواه پارمیس، رزاقی علیرضا، (۱۴۰۱)، «جایگاه ارزش‌های میراث نظامی در حفاظت و گردشگری مجموعه قزاقخانه و میدان مشق تهران»، تهران، فصلنامه علمی - پژوهشی گردشگری و توسعه، دوره ۱۱، شماره ۲.
 ۱۹. سهیلی، جمال الدین، داراب دیبا (تابستان ۱۳۸۹) تاثیر نظام‌های حکومتی در ظهور جنبش‌های ملی‌گرایانه معماری ایران و ترکیه، باغ نظر، شماره ۱۴، سال هفتم، ۴۴-۲۷.
 ۲۰. قبادیان وحید، (۱۳۹۲)، «کتاب سبک شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران»، تهران، علم معمار روپال.
 ۲۱. قبادیان وحید، (۱۴۰۰)، «سبک شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران»، تهران، نشر فکر نو.
 ۲۲. قربانی نوشین، طوفان سحر، حبیب شاهحسینی، نیما ولیزاده، و حسن ستاری ساربانقلی، (۱۴۰۱)، «بررسی نمود گفتمان‌های عصر پهلوی اول در معماری بناهای عمومی این دوره در شهر تبریز بر اساس تئوری میشل فوکو» نشریه معماری و شهرسازی آرمانشهر، تهران، شماره ۴۱.
 ۲۳. کیانی مصطفی، (۱۳۹۳)، «معماری دوره پهلوی اول»، تهران، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
 ۲۴. کیانی مصطفی، (۱۳۸۳)، «معماری دوره پهلوی اول»، تهران، نشر هنر.
 ۲۵. ماتیل الکساندر، (۱۳۸۳)، «دایره المعارف تاسیونالیسم»، ترجمه: نورالله مراد، کامران فانی و محبوبه مرادی، تهران: وزارت امور خارجه.
 ۲۶. معتمدی محسن، (۱۳۸۱)، «جغرافیای تاریخی تهران»، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
 ۲۷. ویتو الیزابت، (۱۳۹۶)، «گابریل گورکیان یک معماری مدرن دیگر»، ترجمه: ماندانا یزدان‌شناس هاشمی، تهران، موسسه علم معمار روپال.
 ۲۸. یونسی میلاد، شیرازی علی اصغر، (۱۳۹۰)، «تأثیر ملی‌گرایی بر معماری بناهای حکومتی دوره‌ی اول پهلوی»، تهران، فصلنامه‌ی مطالعات شهر ایرانی اسلامی.
29. Thornton, L. (1996). Images of Iran (M. Navai, Trans.) Cultural research office
 30. Khosravi, H. (2020). Gabriel Guevrekian The Elusive Modernist, Thames and Hudson Publishin.